

Begrippenkader Groen-Blauwe Dooradering

Frank van Langevelde en Rob Bugter (Alterra)

m.m.v. Harry Dijkstra, Jolanda Dirksen, Kees Hendriks, Paul Opdam, Alex Schotman

1. Inleiding

Groen-blauwe dooradering (vanaf nu GBDA genoemd) is een relatief nieuw begrip in het natuurbeleid. Het wordt onder andere gebruikt in het perspectief 'Landelijk natuurlijk' van de nota 'Mensen voor natuur, natuur voor mensen' (Min. LNV, 2000). Uit documenten (Opdam et al. 2000; Min. LNV, 2000; Hootsman, 2001; Brochures LNV) en discussies blijkt dat het begrip nog volop in ontwikkeling is. Ook andere begrippen rondom GBDA zijn (nog) niet eenduidig of er is verschil van mening over de betekenis. Voor een goede voortgang van het beleid en de uitvoering van projecten, waaronder de Kwaliteitsimpuls, is een goede communicatie onontbeerlijk. Zonder een eenduidig begrippenkader is dit onmogelijk.

1.1. Doel, opzet en afbakening begrippenkader

- Het doel van dit document is het stimuleren van discussie over de begrippen verbonden aan GBDA

Het doel van dit document is niet om voor eens en altijd voor te schrijven wat GBDA precies is en welke invalshoeken daarbij worden onderscheiden, maar om discussie te stimuleren over begrippen zodat uiteindelijk een algemeen geaccepteerd begrippenkader ontstaat. Het is bedoeld voor het beleid (rijk, provincie, gemeenten), onderzoek en de praktijk (met name de proeftuinen) die zich bezig houden met GBDA.

Puntsgewijs wordt een aantal belangrijke aspecten besproken die worden toegelicht in de tekst afgebeeld in een kleiner lettertype.

- De opzet is middels stellingen waarop een reactie wordt gevraagd.

In overleg met een aantal betrokkenen willen we een voorstel doen voor een begrippenkader rondom GBDA en dit ter discussie stellen. Dit zal plaats vinden middels een tweetal workshops in het begin van 2002.

- Het begrippenkader rondom GBDA betreft alleen het agrarisch landschap

Het begrip GBDA is ontstaan vanuit de behoefte de min of meer natuurlijke elementen in het agrarisch cultuurlandschap onder één noemer te brengen. Als concept is het echter ook heel goed op andere landschapstypen (stedelijk gebied) en schaalniveaus bruikbaar. In het kader van de kwaliteitsimpuls landelijk gebied wordt GBDA als concept echter vrijwel altijd gehanteerd in agrarische cultuurlandschappen. Om het begrippenkader niet nodeloos gecompliceerd te maken beperken we ons hier dan ook tot het agrarisch cultuurlandschap (ofwel de balansgebieden in de VIJNO).

- Er is een noodzaak voor een handzaam overzicht van alle met GBDA samenhangende begrippen

Een handzaam overzicht van invalshoeken, begrippen en definities rondom groen-blauwe dooradering is dus welkom. Dit overzicht moet een opstap vormen om tot duidelijke afspraken over definities en interpretaties te komen.

1.2. Waarom een begrippenkader?

- *Stelling: GBDA dreigt teveel doel op zich te worden, de reden voor GBDA (kwaliteitsverlies) kan uit zicht raken*

De kracht van GBDA is het bieden van mogelijkheden voor het combineren van functies als oplossingsconcept voor diverse problemen in het agrarisch cultuurlandschap. Groen-blauwe dooradering is echter geen doel in zichzelf, maar een middel om problemen ten aanzien van biodiversiteit, landschappelijke waarden en dergelijke mogelijk op te lossen.

Daarbij komt dat GBDA een concept is waarin impliciet ook aspecten zoals kwaliteit, identiteit en samenhang een plaats krijgen: GBDA verhoogt de kwaliteit van het landschap en kan bijdragen aan de identiteit en de samenhang ervan.

2. Groen-Blauwe dooradering

2.1. Wat is het?

GBDA is een relatief nieuw begrip dat is ontstaan vanuit de behoefte om het samenstel van 'groene' en 'blauwe' landschapselementen in agrarische cultuurlandschappen inclusief hun veronderstelde of gewenste functies samen te nemen in één wervende term. Met het geven van een definitie van een begrip wordt duidelijk waar het precies omgaat. Zo ook met GBDA. Heeft iedereen hetzelfde beeld voor ogen als het gaat om GBDA?

Voorbeeld:

"Groene dooradering in het agrarisch landschap is het vlechtwerk van landschapselementen die niet voor de voedselproductie worden gebruikt" (Opdam et al. 2000, p. 45).

Onder een groenblauwe dooradering verstaat LNV echter (Hootsmans 2001, p. 1):

- *"Een duurzaam en samenhangend netwerk van streekeigen landschapselementen en onverharde paden. (...)*
 - *Een optimale meervoudige functievervulling van het aan te leggen groenblauwe netwerk. Dit dient zo veel mogelijk bij te dragen aan het versterken of verbeteren van het landschapsbeeld, de ecologische waarde, de cultuurhistorische betekenis, het watersysteem en de recreatiemogelijkheden (toegankelijkheid van het platteland)."*
- **Definitie 1**
Stelling: GBDA is het stelsel van alle 'groene' en 'blauwe' elementen zonder een directe, primaire productiefunctie in het agrarische cultuurlandschap

De elementen in het agrarisch cultuurlandschap kunnen, zelfs vanuit zeer verschillende invalshoeken bezien, worden onderscheiden in twee categorieën: elementen met een directe, primaire productiefunctie en de rest. De eerste categorie omvat akkers, weilanden, bebouwing en de meeste infrastructuur. De tweede categorie betreft alle elementen die een andere functie hebben of kunnen hebben, zoals een natuurfunctie (bossen, houtwallen, heggen, bermen, randen overhoekjes, de meeste wateren, etc) of een functie in het waterbeheer.

Er moet duidelijkheid komen tot welke categorie elementen zoals onverharde paden (voor recreatie), extensieve graslanden (hooilandjes) of randen van weilanden met beheersovereenkomsten behoren.

In een Nederlands agrarisch cultuurlandschap zijn de elementen van de GBDA meestal gerangschikt in een lijnvormig patroon, zodat de term dooradering hier de vorm beschrijft: Nederlandse agrarische cultuurlandschappen zijn of waren in de regel groen-blauw dooraderd. Daarnaast kunnen ook punt- en vlakvormige elementen horen tot GBDA als ze een bijdrage leveren aan de kwaliteit van het agrarisch cultuurlandschap.

- Definitie 2
Stelling: GBDA is de verzameling streekeigen 'groene' en 'blauwe' kleine landschapselementen in het agrarisch cultuurlandschap zoals houtwallen, losse bomen, singels, heggen, bosjes (kleiner dan 5 ha), bosstroken, moerasjes (kleiner dan?), sloten, poelen, brede bermen, dijken

In tegenstelling tot de negatief geformuleerde eerste definitie, geeft de tweede definitie een exactere opsomming van de elementen die tot GBDA worden gerekend.

- Definitie 3
Stelling: GBDA is het proces van groen-blauw dooraderen en is daarmee een synoniem voor het verbeteren van de kwaliteit van het agrarisch cultuurlandschap.

Als concept duidt GBDA niet op een toestand, maar op een proces.

2.2. Welk doel wordt met GBDA gerealiseerd?

GBDA kan een kwaliteitsverbetering van het agrarisch cultuurlandschap tot stand brengen. Deze verbetering kan op verschillende manieren worden gedefinieerd: vanuit de functie of de vorm. De twee, functie en vorm, kunnen wel worden onderscheiden, maar niet worden gescheiden. Er is een continue wisselwerking tussen beide: functie vraagt om vorm en vorm geeft functie. Toch willen we het in deze notitie onderscheiden, omdat er kwaliteitscriteria zijn ontwikkeld die ofwel redeneren vanuit de functies ofwel vanuit de vorm van GBDA. Graag uw mening over dit onderscheid.

Dat vorm en functie niet volledig te onderscheiden zijn, blijkt al uit de kwaliteitscriteria in paragraaf 3. Bij de kwaliteitsverbetering van de functies is de belevingswaarde of recreatieve aantrekkelijkheid van het landschap opgenomen. Dezelfde belevingswaarde komt aan de orde als het gaat om het verhogen van de landschapskwaliteit door het realiseren van openheid en beslotenheid naar de identiteit van de regio. Ook dit wordt ingegeven door het verhogen van de belevingswaarde (zoiets als gevoels- of psychologische functie).

- Doel vanuit de functie
Stelling: GBDA moet worden geprofileerd als oplossingsrichting voor een aantal problemen in functies zoals bijvoorbeeld verlies van biodiversiteit, aardkundige of cultuurhistorische waarden.

GBDA kan verschillende functies in het agrarisch cultuurlandschap hebben (Opdam et al. 2000). Het kan onder andere een natuurfunctie vervullen: het bieden van leefgebied voor planten- en diersoorten en het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de doorlaatbaarheid van het landschap tussen natuurgebieden. GBDA kan ook een functie vervullen in de plaagbestrijding ten behoeve van de landbouw (Van Wingerden en Booi 1999). De GBDA kan een functie vervullen voor het behoud van aardkundige en cultuurhistorische waarden. Tot slot kan het van betekenis zijn voor recreatie in het agrarisch cultuurlandschap door het bieden van paden, en voor waterbeheer (verbeteren waterkwaliteit, retentie en conservering). Deze lijst is niet uitputtend.

Middels GBDA kunnen deze functies in het agrarisch cultuurlandschap worden behouden of versterkt. De kwaliteit van GBDA wordt dan ook gedefinieerd als de mate waarin de functies tot hun recht komen. Hiervoor moet dan wel duidelijk voor ogen staan hoe de beoogde functievervulling er uit ziet. Vorm geeft functie.

- Doel vanuit de vorm
Stelling: GBDA moet worden geprofileerd als oplossingsrichting voor het verhogen van de beleving van de identiteit van het landschap

GBDA is een stelsel van landschapselementen waarbij de vorm (bijvoorbeeld openheid of beslotenheid) de kwaliteit bepaalt. Deze vorm is een belangrijke bepalende factor voor de identiteit van een regio.

Bij het verhogen van de beleving van de identiteit staat dus niet zozeer de gewenste functies centraal (natuur, cultuurhistorie, aardkunde), maar wordt beoordeeld welke functies en functiecombinaties mogelijk zijn gegeven een bepaalde vorm. Functie vraagt om vorm.

3. Kwaliteitsbeoordeling van GBDA

GBDA kan een kwaliteitsverbetering van het agrarisch cultuurlandschap tot stand brengen. Nu wordt ingegaan op wat dan de kwaliteit van het agrarisch cultuurlandschap is.

- Kwaliteit door GBDA
Stelling: GBDA is pas te realiseren als duidelijk is welk doel ermee gediend wordt. De doelen dienen te worden afgestemd op het draagvlak.

Het doel van GBDA is het verhogen van de ecologische en landschappelijke kwaliteit van het agrarisch cultuurlandschap. Eén van de manieren om de kwaliteit van het agrarische cultuurlandschap te verhogen is door middel van GBDA. De vraag is wat onder kwaliteit verstaan moet worden en welke criteria worden gehanteerd. Hierbij wordt veelal ook op twee gedachten gehinkt, mede ingegeven door verschillen in de doelen die gerealiseerd worden door middel van GBDA.

De nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (Min. LNV 2000) formuleert als hoofddoelstelling van de Kwaliteitsimpuls: *"In 2020 heeft minimaal 400.000 ha van het agrarisch cultuurlandschap een gerichte kwaliteitsimpuls gehad."*

Dit doel is vertaald in twee taakstellingen (Hootsmans 2001):

1. In 2020 is het streven om 400.000 ha landelijk gebied aanzienlijk in landschappelijke, ecologische en recreatieve kwaliteit te verbeteren door gerichte investeringen in 40.000 ha aanleg en herstel van kenmerkende landschapselementen
2. In 2010 is de openstelling van het agrarisch cultuurlandschap via vrijliggende fiets- en wandelpaden substantieel gegroeid

De 10%-norm is gericht op de vorm (bedekking) van GBDA, terwijl ook de landschappelijke en ecologische kwaliteiten tot hun recht moeten komen (is dat dus 10% of kwalitatief goede functies?). Daarnaast zou zowel de verbetering van de kwaliteit als de openstelling van paden gerealiseerd moeten worden via het concept GBDA.

De doelen van de kwaliteitsimpuls dienen te worden afgestemd op het draagvlak dat er voor dit beleid is. Dit vindt wel plaats binnen de randvoorwaarden van de kwaliteitscriteria.

3.1. Kwaliteitscriteria

- Beoordeling vanuit de functie
Stelling: De kwaliteit van het landschap door middel van GBDA is de mate waarin de gewenste functies tot hun recht komen.

Niet alle functies van GBDA komen tot hun recht. Zo zijn door het intensiever en grootschaliger agrarisch grondgebruik vele functies (natuurfunctie, functie in de plaagbestrijding, en dergelijke) onder druk komen te staan. De kwaliteit van het landschap wordt hoger naar mate de functies meer of beter worden vervuld. Hiervoor moet wel duidelijk voor ogen staan hoe de beoogde functievervulling er uit ziet.

- In een brochure van LNV (lit.) wordt een aantal kernkwaliteiten voorgesteld. Deze definiëren wat onder de kwaliteit van het landschap moet worden verstaan. Het zijn zowel criteria voor landschapskwaliteit die iets zeggen over de

functies als criteria die iets zeggen over de vorm. Deze criteria staan voor waarden die beschermd of behouden dienen te worden en zullen moeten worden geconcretiseerd met behulp van graadmeters. Graag een reactie per criterium.

Identiteit en verscheidenheid van de negen verschillende landschapstypen

De landschappelijke kwaliteit in Nederland wordt gedragen door negen (inter)nationaal kenmerkende landschapstypen. Uitgangspunt bij planvorming is de aanwezige kwaliteit te versterken en te benutten bij ontwikkelingen.

Rust, ruimte, stilte en duisternis

Het ervaren van rust, ruimte, stilte en duisternis is een van de belangrijkste kenmerken van het landelijk gebied. Belangrijk is de beleving van het gevoel 'dat het landschap nog heel ver doorgaat'. De heelheid of eenheid van het landschap draagt bij aan het ervaren van ruimte en rust.

Toegankelijkheid en bereikbaarheid van het landelijk gebied

Er is een toenemende behoefte aan wandelmogelijkheden in het landelijk gebied. Een goede bereikbaarheid en toegankelijkheid van het landelijk gebied zijn essentieel voor de leefbaarheid en de beleefbaarheid. Omvang (lengte, netwerk van routes) en kwaliteit (ligging, verharding, afwisseling) van de ontsluiting zijn hierbij bepalend.

Herkenning van verleden en vernieuwing in het landschap

De historie moet in plannen zichtbaar blijven en waar mogelijk als inspiratiebron dienen. Het principe "Behoud door ontwikkeling" uit de nota Belvedere is hier van toepassing. Mede door de inzet van architectuur en beeldende kunst wordt culturele vernieuwing en verrijking van het landschap bevorderd.

Een vitaal en herkenbaar watersysteem

In het Nederlandse landschap is de vitaliteit van het watersysteem en de beleving en het gebruik daarvan van groot belang voor de ruimtelijke kwaliteit en de duurzaamheid van landbouw, natuur en recreatie. De landschappelijke betekenis van het water neemt toe door vergroting van de kenmerkendheid, zichtbaarheid en toegankelijkheid (water, oevers, waterwerken).

Ruimtelijke diversiteit

De open ruimtes in landschappen worden minder open en de besloten ruimtes worden minder besloten. Opgave is om verdere vervlakking en versnippering tegen te gaan. De ambitie is de schaal die bij het betreffende landschap past te waarborgen.

Het groene en natuurlijke karakter van het landelijk gebied

Het groene karakter van het landelijk gebied wordt versterkt door (opgaande) begroeiing die in het landschap thuis hoort. Versterking van het groene, natuurlijke karakter, draagt bij aan de aantrekkelijkheid van het landschap voor diverse functies (wonen, werken, recreëren), verhoogt de biodiversiteit en het landschappelijke contrast met de stedelijke gebieden.

Efficiënt gebruik van het landschap

Het landschap moet functioneel zijn. Elke functie stelt zijn eigen eisen aan het landschap. In het dichtbevolkte Nederland is intensief ruimtegebruik en het slim combineren van functies noodzakelijk.

3. Begrippenlijst

Groen-blauwe dooradering:

- Definitie 1: GBDA is het stelsel van alle elementen zonder een directe, primaire productie- of economische functie in het agrarisch cultuurlandschap.
- Definitie 2: GBDA is de verzameling streekeigen 'groene' en 'blauwe' kleine landschapselementen in het agrarisch cultuurlandschap zoals: houtwallen, losse bomen, singels, heggen, bosjes (kleiner dan 5 ha), bosstroken, moerasjes (kleiner dan?), sloten, poelen, brede bermen, dijken, ... Is een strikte afbakening mogelijk en nodig?
- Definitie 3: GBDA is het proces van groen-blauw dooraderen en is daarmee een synoniem voor het verbeteren van de kwaliteit van het agrarisch cultuurlandschap.

Kwaliteit: De kwaliteit van een landschap is de mate waarin de gewenste functies tot hun recht komen.

Functie: GBDA kan verschillende functies in het agrarisch cultuurlandschap vervullen: voor natuur (het bieden van leefgebied voor planten- en diersoorten en het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de doorlaatbaarheid van het landschap tussen natuurgebieden), in de plaagbestrijding ten behoeve van de landbouw, voor het behoud van aardkundige en cultuurhistorische waarden, voor recreatie in het agrarisch cultuurlandschap en voor het waterbeheer (verbeteren waterkwaliteit, retentie en conservering).

Functiecombinatie: GBDA draagt bij aan de vervulling van meerdere functies tegelijkertijd op dezelfde locatie.

Waarden: Betekenis die landschapselementen vanuit een bepaald perspectief, bijvoorbeeld elementen waarvan de oorsprong of het gebruik te vinden is in de cultuurhistorie, zoals sloten die de vroegere verkaveling en ontwatering aangeven. Deze waarden kunnen gebruikt worden als graadmeter voor de functie cultuurhistorie die toegekend is aan GBDA: bijvoorbeeld de functie cultuurhistorie komt tot zijn recht als bepaalde cultuurhistorische waarden in het landschap aanwezig zijn en blijven.

Cultuurhistorische waarden: De GBDA kan een functie hebben om de cultuurhistorische waarden te beschermen. Bijvoorbeeld aan het patroon van sloten en grotere watergangen in de hoogveenontginningsgebieden kan men zien hoe het waterbeheer in een bepaald gebied gevoerd werd en wordt. Dit karakteristieke patroon van groene en blauwe aders maakt deel uit van de identiteit van een landschap. Hierdoor is aan het landschap de plaatselijke ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling als het ware af te lezen.

Ecologische waarden: De GBDA kan een functie hebben om de soortenrijkdom in het agrarisch cultuurlandschap te beschermen en de mogelijkheden vergroten van uitwisseling van soorten tussen natuurgebieden.

Aardkundige waarden: De GBDA kan een functie hebben om de aardkundige waarden te beschermen. Bijvoorbeeld worden steilranden beschermd die anders zouden verdwijnen als gevolg van het landbouwkundig gebruik.

Verband tussen waarde, functie en kwaliteit: Waarde is een graadmeter voor een functie (behoud van ecologische, aardkundige en cultuurhistorische waarden). Kwaliteit geeft aan in welke mate deze waarden aanwezig zijn of beschermd worden (soortenrijkdom is een ecologische waarde en de hoogte van de soortenrijkdom geeft de kwaliteit aan).

Identiteit: De landschappelijke identiteit van een regio is de perceptie van die regio die onder andere wordt bepaald door streekeigen kenmerken (landschap, landbouw). GBDA bepaalt voor een groot deel de identiteit van een regio.

Literatuur

- Hootsmans, M., 2001. Gezocht I: Kwaliteitscriteria voor landschapskwaliteit in 2020. Notitie EC-LNV, Wageningen.
- Opdam, P., C. Grashof en W. van Wingerden, 2000. Groene dooradering. Een ruimtelijk concept voor functiecombinaties in het agrarisch landschap. Landschap 17: 45-51
- Wingerden, W.K.R.E. en C.J.H. Booij, 1999. Biodiversiteit en onderdrukking van plagen en ziekten in de landbouw: strategieën en graadmeters. Rapport Instituut voor Bos en Natuuronderzoek, Wageningen.

Kort verslag van enkele discussiepunten

- Onderscheid vorm en functie van GBDA
Het onderscheid tussen vorm en functie van GBDA probeert accentverschillen aan te geven die een rol kunnen spelen bij het bepalen hoe GBDA de kwaliteit van het landelijk gebied kan verhogen: vorm volgt functie of functie volgt vorm. De vorm is hoe het landschap of GBDA eruit ziet (lengte, breedte, hoogte, structuur, maaswijdte, en dergelijke). De functie van GBDA is de rol die het speelt voor bijvoorbeeld biodiversiteit of het behoud van cultuurhistorische waarden.
Landschappelijke kwaliteit kan worden afgemeten aan de mate waarin deze functies tot hun recht komen (voldoende soortenrijkdom, zijn ontginningspatronen voldoende herkenbaar). Landschappelijke kwaliteit kan ook zijn dat een landschap 'open' hoort te zijn, of juist 'besloten'. De mate waarin het landschap hieraan voldoet, kan ook kwaliteit (maar dan vanuit de vorm) worden genoemd. Echter er zijn ook opvattingen waarbij de vorm van het landschap uiteindelijk vertaald wordt in een functie, namelijk de psychologische functie of belevingswaarde die bijdraagt aan het gevoel van welbevinden. Een open landschap heeft een hoge belevingswaarde en dus een hoge kwaliteit.
Discussiepunt is dus: is het onderscheid tussen vorm en functie relevant?
- In de notitie zijn enkele verschillende definities van GBDA opgenomen. Uiteindelijk dient een keuze gemaakt te worden.